

Małgorzata Przybysz-Zaremba*, Tomas Butvilas**

* Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, ** Mykolas Romeris University, Lithuania

Profilaktyka narkotykowa w szkole

Substance abuse prevention at school

ABSTRACT: The paper presents review of selected empirical studies concerning effectiveness of substance abuse prevention campaigns, conducted at schools. The author refers to research conducted in Poland, as well as abroad, which allows to compare the undertaken actions, formulate conclusions and some recommendations, that would be essential to successfully implement improvements in the current substance abuse prevention programs.

KEYWORDS: Prevention, substance abuse prevention, school.

STRESZCZENIE: W tekście zaprezentowano przegląd wybranych eksploracji empirycznych w zakresie skuteczności prowadzonej w szkołach profilaktyki narkotykowej. Odniesiono się do badań prowadzonych zarówno w kraju jak i zagranicą, co dało możliwość porównania realizowanych działań, skonstruowania wniosków i pewnych zaleceń być może niezbędnych do wprowadzenia i udoskonalenia dotychczasowej profilaktyki narkotykowej.

SŁOWA KLUCZOWE: Profilaktyka, profilaktyka narkotykowa, szkoła.

Wprowadzenie

Problem sięgania przez młodych ludzi po narkotyki i różnego rodzaju substancje psychoaktywne, w tym dopalacze, z roku na rok coraz bardziej nasila się. Prowadzone w tym kierunku eksploracje empiryczne (Almeida Filho i in. 2007, s. 605–610; D'orazio in. 2013, s. 305–314; Cekiera 2005 i dalsze)

potwierdzają rozwój tego zjawiska wśród nieletnich, które coraz bardziej staje się światowym problemem zdrowia publicznego. Ze sprawozdania Europejskiego Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii wynika, że problem narkotykowy w Europie obejmuje ponad 80 mln osób z czego 23 mln zano-towano w ciągu ostatniego roku. B.F. Tavares i in. (2001) i E.S. Strauch i in. (2009, s. 647–655) wskazują na wzrastającą konsumpcję substancji psychoaktywnych oraz dopalaczy głównie wśród młodzieży uczącej się. W roku 2011 wskaźnik eksperymentowania narkotykami przez młodzież w wieku 15–16 lat kształtował się na poziomie 5% w Norwegii do 42% w Czechach. W Polsce, jak wskazują najnowsze raporty ESPAD, odnotowuje się wzrost rozpowszechniania używania przez młodzież najczęściej marihuany i haszyszu (za: Malczewski 2013, s. 30).

Z licznych opracowań naukowo-badawczych dowiadujemy się, że jednym z podstawowych środowisk wychowawczych, w którym młodzież ma styczność z różnego rodzaju substancjami jest szkoła oraz panujący w niej klimat, jako istotne determinanty wyzwalające chęć podejmowania inicjacji narkotykowej (w tym alkoholowej, tytoniowej) (Sznitman, Romer 2014, s. 65–73).

Okres dojrzewania, kiedy najlepiej kształtuje się osobowość młodzieży szkolnej charakteryzuje się zwiększoną podatnością sięgania po te substancje. Młodzi ludzie pragną doświadczyć dorosłości, swobody, niezależności. Panująca wśród współczesnej młodzieży moda na palenie np. trawki bądź papierosów staje się dla niektórych początkowym etapem rozwoju sięgania po coraz mocniejsze dopalacze i używki. Motywów i determinantów wyzwalających wśród młodzieży chęć sięgania po narkotyki jest wiele. Wymienia się różne uwarunkowania związane z osobowością jednostki, pośród których najbardziej podatni do ulegania narkotynom są uczniowie o specyficznych cechach osobowości, np. młodzież o niedojrzałej osobowości (egoiści, egocentrycy, osoby ze słabo rozwiniętym krytycyzmem w stosunku do własnej osoby, nieumiejący samodzielnie pokonywać różne trudności). Eksperymentowanie z narkotykami często podyktowane jest presją otoczenia, szczególnie podczas specyficznych sytuacji gdzie ma miejsce zabawa, rozrywka oraz towarzyszący im alkohol. Środowiskowych uwarunkowań sięgania przez młodzież po substancje psychoaktywne (w tym po narkotyki i alkohol) jest bardzo wiele. Stanowią one zespół różnych czynników, szczególnie tych niekorzystnych, które skumulowane ze sobą stanowią idealne podłoże dla rozwoju inicjacji narkotykowych (Sroczyński 2007, s. 169–176). Literatura wskazuje m.in. na splot niekorzystnych elementów i czynników tkwiących w priorytetowym środowisku życia młodzieży jakim jest rodzina. Brak wzorców i wartości, prawidłowej komunikacji, nieodpowiednio prowadzony proces socjalizacyjno-wychowawczy, pro-

blemy, dysfunkcje i patologie, często rozpad rodziny stwarzają doskonałe sytuacje dzieciom poszukującym oparcia i pomocy w środowisku często spatio-logizowanym, gdzie dostęp do różnego rodzaju narkotyków nie stanowi większego problemu. W taki oto sposób dzieci i młodzież pozostawione same sobie zaspokajają swoje potrzeby wśród nieformalnych i często dysfunkcyjnych grup rówieśniczych. Tu czują się bezpiecznie, są doceniani a także mają możliwość wyrażania siebie, swoich uczuć, potrzeb – są akceptowani.

Ze względu na obrany temat opracowania, autorzy zaprezentowali jedynie ogólny zarys problemu narkomanii występujący wśród młodzieży szkolnej zarówno w Polsce jak i zagranicą. Na podstawie przeglądu licznych opracowań i dotychczas prowadzonych badań można sądzić, iż zjawisko to obejmuje coraz to młodsze pokolenie, które w wyniku globalizującego się świata i w związku z tym narastających wielu problemów życia społecznego, narażone jest na silne oddziaływanie, co tym samym z całą pewnością może okazać się istotnym a zarazem motywującym determinantem do podejmowania inicjacji narkotykowych i/lub alkoholowych. Stało się to inspiracją do zainteresowania się działaniami profilaktycznymi prowadzonymi w obrębie tego problemu. Na podstawie penetracji wybranych eksploracji empirycznych prowadzonych przez badaczy polskich oraz zagranicznych, autorzy podjęli próbę ukazania skuteczności prowadzonych przez szkoły akcji i szeroko rozumianej działalności profilaktycznej w zakresie narkomanii, co było podstawą do skonstruowania wniosków oraz udoskonalień koniecznych do wprowadzenia bądź uzupełnienia w prowadzonych w tym kierunku działaniach oraz realizowanych programach.

Rekapitulacja działań profilaktycznych – wybrane konteksty i eksploracje empiryczne

Dokonując próby rekapitulacji wniosków, które wynikają z działań profilaktycznych w zakresie rozwoju narkomanii, w tym różnych substancji psychoaktywnych, odniesiono się do wybranych programów i działań prowadzonych (realizowanych) przez szkoły w kraju oraz zagranicą. Zamiarem autorów jest zaprezentowanie przeglądu wybranych eksploracji empirycznych prowadzonych przez badaczy w zakresie sprawdzenia skuteczności zastosowanych (prowadzonych) programów profilaktycznych w szkołach, które dały podstawę do skonstruowania wniosków i postulatów w zakresie ulepszeń, udoskonalień i/lub rezygnacji z pewnych działań na rzecz wprowadzania nowych – być może lepszych. Zaprezentowane egzemplifikacje i eksploracje nie stanowią szerokiego a zarazem pogłębionego przeglądu prowadzonej profilaktyki, gdyż

ze względu na ich wielość i różnorodność jest to niemożliwe. Dały one jednak możliwość porównania działań profilaktycznych prowadzonych w szkołach w kraju oraz zagranicą, co tym samym było istotnym fundamentem dla skonstruowania wniosków końcowych.

W wielu szkołach w Europie działania profilaktyczne w zakresie zaburzeń i wszelkich uzależnień (w tym uzależnienia od narkotyków) są podzielone na trzy ogólne kategorie: wiedzy i informacji, edukację afektywną oraz działań społecznych. Zdaniem G.J. Botvin, K.W. Griffin, T. Diaz i T. Ifill-William (2001, s. 360–365) te trzy oddziaływania dają najlepsze efekty w zapobieganiu narkomanii. Kategoria wiedzy i informacji, a także edukacja afektywna, najczęściej podejmowane są przez szkołę oraz instytucje lokalne wspierające szkołę w tych działaniach. Wpływy społeczne odnoszą się najczęściej do takich czynników, jak: psychologiczna inokulacja, korekta normatywnych oczekiwań oraz kształtowanie umiejętności i odporności. Koncentrując się na korekcie normatywnych oczekiwań, podejście wpływów społecznych (normy społecznej) przenosi punkt ciężkości w kierunku środowiska młodzieży uznając potencjalny wpływ kultury i środowiska ją kształtującego, które w znacznym stopniu określają zachowania młodych ludzi. Opiera się on na założeniu, że indywidualne nastawienie i zachowania są kształtowane pod wpływem błędnych wyobrażeń i posiadanych postaw. Zachowania społeczne kształtowane w wyniku edukacji normatywnej dają wyobrażenia na temat tego, co jest normalne w zachowaniach ludzi i wokół nas. Badania dowodzą, że postrzegane normy rówieśników dają możliwość przewidzieć indywidualne postawy i zachowania jednostki (Trockel i in. 2003; Berkowitz 2004).

Luke H.C. Hsiao oraz Chia-Chi Lou (2012, s. 247–262) w roku 2011 przeprowadzili na grupie 320 uczniów szkół średnich badania w zakresie sposobów zapobiegania narkomanii. Autorzy postawili trzy hipotezy odnoszące się do: a) skuteczności działań profilaktyki narkomanicznej podejmowanych przez szkoły; b) układów i relacji rodzinnych jako istotnych czynników w profilaktyce narkomanicznej oraz c) czynników społecznych mających istotny wpływ na skuteczność podejmowanych działań profilaktycznych. Jako narzędzie zastosowano kwestionariusz ankiety, zawierający pytania dotyczące: sposobów zapobiegania narkomanii, relacji rodzinnych, zespołu czynników społecznych mających istotny wpływ na sięganie przez młodych ludzi po narkotyki a także skali oceny skuteczności podejmowanych działań profilaktycznych. Przy opracowywaniu materiału empirycznego posłużono się skalą Likerta. W zakresie relacji rodzinnych odniesiono się do trzech głównych wymiarów, tj. komunikacji, zachowania oraz sposobów rozwiązywania i zapobiegania problemom. W analizie czynników społecznych wyodrębniono cztery główne: wpływ mass me-

diów, przyjaciół (kolegów, koleżanek), interakcje ze środowiskiem społecznym oraz „aktywne życie” (udział w zabawach, imprezach itp.). W wyniku przeprowadzonej analizy empirycznej zauważono, że realizowane programy profilaktyki narkomanicznej dają wymierne skutki w zakresie świadomości zażywania przez młodych ludzi narkotyków. Problem komunikacji w rodzinie, zachowań oraz występujące inne problemy wskazały na istotną korelację świadomości i konsekwencji zażywania narkotyków. Założone czynniki społeczne również wskazują na związek ze świadomością zażywania przez młodzież narkotyków. Istotnym wnioskiem w tych badaniach jest m.in. to, że rodzina jako podstawowa i najważniejsza w procesie wychowania dziecka instytucja ma istotny wpływ na zapobieganie narkomanii.

Problem narkomanii widoczny jest także w szkołach australijskich. Więcej niż jedna czwarta nastolatków w wieku 16–17 lat sięga po narkotyki, które często zażywane są wspólnie z alkoholem. Liczba międzynarodowych programów prewencyjnych prowadzonych przez szkoły jest olbrzymia, jednak ich efekty nie zawsze są widoczne. Oceny skuteczności realizowanych programów profilaktycznych w australijskich szkołach podjęli się m.in. Maree Teesson, Nicola C. Newton oraz Emma L. Barrett (2012, s. 731–736). Programy w zakresie nadużywania alkoholu (alkoholizmu) oraz narkotyków (narkomanii) były najczęściej prowadzone w szkołach – opierały się one głównie na działaniach społecznych. Pięć z siedmiu prowadzonych programów interwencyjnych daje pozytywne efekty w zakresie minimalizowania zjawiska alkoholizmu i narkomani wśród młodzieży szkolnej. W Australii, podobnie jak i w innych krajach, występuje jednak powszechny pogląd, że prowadzone w szkołach programy są mało skuteczne, co tym samym zaburza wyniki edukacji młodzieży w kontekście zapobiegania zjawisku alkoholizmu oraz narkomanii. W celu minimalizowania występujących problemów zaleca się wczesną interwencję przed niekorzystnymi wzorcami zażywania narkotyków – a więc ustalenie przyczyn. Proponuje się, aby szeroko pojmowana profilaktyka obejmowała całą społeczność (szkołę, rodzinę, instytucjonalno-społeczne środowisko lokalne), w tym również specjalistów, np. lekarzy aktywnie współpracujących z ww. instytucjami. W zakresie zapobiegania narkomanii i wczesnej interwencji preferuje się dwa główne podejścia: ukierunkowane i uniwersalne. Podejście ukierunkowane polega na opracowaniu i realizacji programów profilaktycznych ukierunkowanych na konkretną grupę (populację) najbardziej zagrożoną rozwojem problemu zażywania substancji psychoaktywnych. Podejście uniwersalne skierowane jest do wszystkich uczniów, niezależnie od ich poziomu i ryzyka uzależnień. Maree Teesson, Nicola C. Newton oraz Emma L. Barrett (2012, s. 731–736) wskazują na szereg międzynarodowych programów profilaktycz-

nych prowadzonych w szkołach, niestety większość z nich ma minimalny zasięg, co tym samym w niewielkim stopniu wpływa na ograniczenie zażywania narkotyków przez nieletnich i związanych z tym szkód.

Zjawisko narkomanii widoczne jest również w szkołach amerykańskich. Szacuje się, że w roku 2005 prawie 60% uczniów w wieku 12 lat i nieco starszych miało za sobą inicjację alkoholowo-narkotykową (Botvin, Griffin 2007, s. 607–615). Jednak z upływem czasu, problem ten staje się coraz bardziej poważny. Stąd też, jak wskazują badacze amerykańscy, większość programów profilaktyczno-edukacyjnych w zakresie narkotyków i narkomanii odbywa się w szkole. Główny nacisk w ich realizacji kładziony jest przede wszystkim na interaktywne umiejętności w zakresie odmowy przyjęcia i zażycia narkotyku. W większości szkół profilaktyka narkomaniczna realizowana jest za pomocą uniwersalnych programów interwencyjnych mających na celu dotarcie do wszystkich uczniów w szkole lub klasie (w zależności od zasięgu realizacji programu), zanim rozpoczną inicjację narkotykową oraz eksperymentowanie narkotykami. Priorytetowym celem tych programów jest rozpropagowywanie informacji dotyczących niebezpieczeństw związanych z zażywaniem narkotyków i ich nadużywaniem. Niekiedy przekaz treści odbywa się w sposób „dramatyczny” poprzez pokaz zdjęć, ilustracji lub filmów wzbudzających w uczniach strach, który zgodnie z założeniami programu ma przyczynić się do zmiany sposobu myślenia oraz postaw przyjmowanych przez uczniów względem narkotyków i ich zażywania. (Botvin, Botvin 1992, s. 910–927). Zdaniem J.D. Hawkins, R.F. Catalano oraz J.Y. Miller (1992, s. 64–105) współczesna profilaktyka narkotykowa prowadzona w szkołach amerykańskich kładzie także nacisk na poprawę ogólnego samopoczucia uczniów, a także kształtowanie i wzmacnianie kompetencji społecznych oraz osobistych.

Z problemem narkomanii, alkoholizmu i innych używek walczą również szkoły w Polsce. Badania empiryczne prowadzone w zakresie tego problemu a szczególnie działań profilaktyczno-interwencyjnych wskazują na liczne dowody, że prowadzona w naszych szkołach profilaktyka wymaga rewitalizacji i modernizacji nie tylko na płaszczyźnie szkoły ale przede wszystkim zmian w przepisach ministerialnych dotyczących konstrukcji realizowanych programów i rzetelnie przeprowadzanej ich ewaluacji, jako niezbędnych działań przy wprowadzaniu zmian, reorganizacji i innowacji. Przywoływane poniżej wybrane analizy dotyczące skuteczności prowadzonej profilaktyki potwierdzają to w pełni.

Katarzyna Kowalczevska-Grabowska (2010, s. 155–164) w swoich badaniach podjęła próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie jaka działalność profilaktyczna powinna być prowadzona w szkołach podstawowych, gimnazjalnych

oraz pond gimnazjalnych, aby zaspokoić potrzeby młodzieży? Badaniem autorka objęła grupę 477 nauczycieli pracujących w ww. szkołach. W wyniku przeprowadzonych analiz empirycznych dowiadujemy się, że wśród najpopularniejszych działań profilaktycznych realizowanych na terenie szkół było: profilaktyka w zakresie agresji (77,78%), alkoholizmu (54,3%), narkomanii (54,3%) oraz przestępczości (31%). Na tej podstawie możemy sądzić, iż badane szkoły borykają się z tego rodzaju problemami. Poddając szczegółowej analizie materiał dotyczący programów profilaktyki, w tym profilaktyki społecznej uwzględniającej udział rodziców w zaplanowanych działaniach (prelekcjach, debatach), okazuje się, że szkoły nie prowadzą szeroko rozumianej akcji profilaktycznej włączania rodziców w problematykę profilaktyki społecznej. Znotowano jedynie organizowanie tzw. wywiadówek profilaktycznych, które nie zawsze cieszyły się wśród rodziców wysokim wskaźnikiem obecności. Rzadko szkoły podejmują działania profilaktyczne, w których uczestniczą specjaliści i eksperci, jako znawcy omawianej problematyki. Ze względów finansowych szkoły podejmują działania odpowiadające profilaktyce pierwszorzędowej, która jest najtańsza, łatwo dostępna i najczęściej realizowana podczas godzin wychowawczych przez wychowawcę klasy, który nie zawsze posiada odpowiednią wiedzę w tym zakresie. Z badań Kowalczewskiej-Grabowskiej wynika, że ponad 21% nauczycieli wskazało na brak przygotowania do prowadzenia zajęć dotyczących tej problematyki. Na prośbę przełożonych nauczyciele starają się organizować takie zajęcia, niemniej jednak ich efekty nie zawsze są widoczne. Brak zaopatrzenia w stosowne materiały, pomoce i środki dydaktyczne powodują, że nauczyciele/wychowawcy skazani są wyłącznie na siebie. Nasuwa się tu zatem pytanie o efekty podejmowanych przez nauczycieli działań profilaktycznych. Czy nauczyciel/wychowawca nieposiadający przy tym stosownego przygotowania i kompetencji jest dobrym przekazywaniem wiedzy uczniom? Próbę odpowiedzi na to pytanie Małgorzata Przybysz-Zaremba (2008, s. 571–577) podjęła podczas realizacji projektu badawczego „Trzeźwo myślę – trzeźwo jeżdżę”. Z badań prowadzonych w dwóch edycjach obejmujących łącznie około 4 tys. uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz średnich województwa warmińsko-mazurskiego wynika, że szkoła jako „przekaznik” ważnych dla uczniów treści nie zajmuje czołowego miejsca. W opinii uczniów ważne treści powinny być przekazywane przez osoby, które dla młodego człowieka są autorytetami (uczniowie wskazywali najczęściej na sportowców oraz aktorów). Na drugim miejscu uczniowie usytuowali najbliższą rodzinę (chodziło głównie o rodziców), szkoła znalazła się dopiero na trzeciej pozycji. Stąd też nasuwają się pewne wątpliwości, czy działalność profilaktyczna prowadzona przez szkoły w Polsce oparta przede wszystkim na przekazie słownym (profilakty-

ka pierwszorzędowa) dostarczy oczekiwanych efektów w zakresie konkretnego problemu (narkomanii, nadużywania alkoholu itp.).

Rozważania na temat skuteczności prowadzonych przez szkołę działań profilaktycznych podejmuje także Hubert Tomkowiak (2014, s. 64–66), który wskazuje, że „...do realizacji programów profilaktyki, włącza się nauczycieli często nie informując ich o tym fakcie”. Stąd też efekty przypisanych im zadań i funkcji w tym zakresie są „mizerne”. W większości szkół konstruowanie i realizacja programów profilaktyki spoczywa na pedagogu bądź psychologu o ile szkoła zatrudnia takie osoby. Zdaniem Grażyny Miłkowskiej (2006, s. 27–28) w wielu szkołach brakuje takich osób, a jeżeli już są zatrudnione mają określone swoje zadania i obowiązki do wykonania – często brakuje im czasu na pomoc i wsparcie w działaniach profilaktyki przypisanych nauczycielom-wychowawcom, którzy niejednokrotnie nie posiadają ku temu odpowiedniej wiedzy i kompetencji.

Na błędy w profilaktyce realizowanej przez szkoły zwraca uwagę w swoich pracach Małgorzata Przybysz-Zaremba (zob. 2008a, s. 315–320; 2009, s. 111–118; 2010, s. 57–72; 2011, s. 185–204). Brak dostatecznego przygotowania nauczycieli do realizowania programów profilaktyczno-prewencyjnych a także brak świadomości nauczycieli/wychowawców w zakresie doświadczanych przez uczniów problemów, zagrożeń to jedynie nieliczne zaniedbania ze strony dyrektorów w planowaniu, konstruowaniu i realizowaniu działań profilaktycznych. Zdaniem Autorki, celem każdego programu powinny być działania długofalowe dostosowane do poziomu edukacji dziecka, a także uświadomienie rodzicom i wychowawcom, że skuteczność wychowania w znacznym stopniu zależy od osoby wychowującego. Stąd też przebieg prawidłowego procesu konwersacyjnego na poziomie uczeń–nauczyciel oraz uczeń–rodzic i *vice versa* jest niezbędny w kształtowaniu odpowiedniego systemu wartości uczniów, w budowaniu klimatu zaspokajającego potrzeby miłości, bezpieczeństwa oraz akceptacji. Rekapitulacją egzemplifikacji i wybranych eksploracji empirycznych prowadzonych w polskich szkołach w zakresie działań profilaktyki narkotykowej jest raport kontroli przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli w roku 2013. Z Raportu NIK zatytułowanego *Profilaktyka narkomanii w szkołach*, wynika, że „ponad 31% przebadanych uczniów było świadkiem zażywania narkotyków na terenie szkoły lub słyszało o tym z wiarygodnego źródła. 17% było świadkiem sprzedaży narkotyków na terenie szkoły lub o tym słyszało. Ponad 28% ankietowanych nauczycieli przyznaje, że w ich szkołach istnieje problem zażywania narkotyków przez uczniów. Tylko w czasie objętym kontrolą w prawie jednej trzeciej szkół wystąpiły incydenty związane z narkotykami, przy których – zgodnie z procedurami – konieczne

było wezwanie rodziców i Policji” (NIK, 2013). Dane te wskazują na występowanie problemu zażywania narkotyków na terenie szkoły a tym samym potwierdzają, że prowadzone w szkołach rozwiązania profilaktyczne nie zapewniają skutecznego oddziaływania. Skupiają się one przede wszystkim na przygotowaniu programów przeciwdziałania narkomanii odnoszących się do poszczególnych szczebli oraz przypisaniu im konkretnych zadań i działań, które w efekcie rzadko są realizowane (występują najczęściej jedynie na papierze), co w konsekwencji przedkłada się na słabą jakość ich realizacji. NIK wskazuje, że podejmowane w ramach programów działania ze względu na wagę i skalę problemu są niewystarczające. Większość poddanych przez NIK ocenie programów profilaktycznych została oceniona pod względem ich jakości negatywnie – ich realizacja przebiegała powierzchownie i często nierzetelnie, stąd też skuteczność zaplanowanych w nich działań była bardzo niska lub nieznamna. W większości szkół nie przywiązywano większej uwagi do odpowiedniego doboru zajęć profilaktycznych oraz nie wykorzystywano programów, które w przebiegu badań ewaluacyjnych dawały najlepsze efekty, tj. były najbardziej skuteczne. Kolejna uwaga wysunięta przez NIK dotyczyła powielania z roku na rok tych samych programów profilaktycznych, bez dokonywania jakiegokolwiek oceny ich skuteczności i adekwatności. „W większości skontrolowanych placówek problematyka narkomanii nie była uważana za istotną, dyrektorzy tych jednostek nie dostrzegali potrzeby większej dbałości o jakość profilaktyki, stwierdzając niewystępowanie narkotyków na terenie ich szkół” (NIK 2013, s. 10). Badania przeprowadzone przez instytucje zewnętrzne wskazywały jednak na występowanie problemu narkomanii wśród uczniów. Zaskakujące były również dane wskazujące, że w szkołach, które nie przywiązywały większej wagi do jakości realizacji programów profilaktycznych występowały przypadki posiadania i zażywania przez uczniów narkotyków. W wyniku przeprowadzonej przez NIK kontroli ustalono, że w dwunastu szkołach, w których zdiagnozowano zwiększone ryzyko sięgania po narkotyki wśród uczniów, nie zidentyfikowano działań profilaktycznych, ani nie podjęto jakichkolwiek starań/działań, aby zwiększyć jakość podejmowanych działań (NIK 2013, s. 10). Kontrola NIK w pełni potwierdza wyniki przywołanych powyżej badań prowadzonych przez polskich badaczy na terenie szkół. Wszelaka realizacja działań profilaktycznych prowadzona w szkołach spoczywa wyłącznie na nauczycielach, pedagogach i psychologach – o ile ci drudzy są zatrudnieni w szkole. Brak odpowiedniego przygotowania nauczycieli (poprzez udział w specjalistycznych szkoleniach, warsztatach oraz kursach) nie przyczynia się do minimalizowania problemu narkomanii w szkołach (NIK ujawniło, że w około 30% skontrolowanych szkół dyrektorzy nie zapewnili nauczycielom udziału

w żadnych szkoleniach), ani rzetelnej realizacji działań, co tym samym w pewnym stopniu można potraktować, że szkoła nie dostrzega problemu narkomanii wśród uczniów.

Konkluzje i propozycje zmian i/lub udoskonaleń

Dokonując przeglądu, weryfikacji i penetracji literatury poświęconej problematyce narkomanii oraz profilaktyce i prewencji zauważyć można, że działania podejmowane w szkołach polskich znacznie różnią się od działań realizowanych w szkołach zagranicznych (szkołach usytuowanych w krajach, które przywoływano powyżej). Profilaktyka w szkołach polskich odbywa się najczęściej na terenie szkoły i ma charakter profilaktyki pierwszorzędowej, realizacja której prowadzona jest najczęściej przez nauczycieli-wychowawców lub inne osoby zatrudnione w szkole, np. pedagoga, które nie zawsze są w tym kierunku w pełni kompetentne. Z kolei działalność profilaktyczno-interwencyjna realizowana w szkołach zagranicznych, do których odnoszono się w tekście powyżej posiada znacznie szerszy zasięg, a także obejmuje inne podmioty i instytucje uczestniczące w tych działaniach.

Prowadzone działania profilaktyczne w szkołach polskich wymagają stworzenia spójnego systemu oddziaływań edukacyjno-terapeutycznych, wielu udoskonaleń i innowacyjności dostosowanych do poziomu rozwojowego uczniów poszczególnych klas, a przede wszystkim intensywnego zaangażowania się szkoły w lokalną profilaktykę społeczną, jak ma to miejsce w szkołach zagranicznych.

Konieczności wprowadzenia pewnych zmian i udoskonaleń w podejmowanych przez szkoły działaniach profilaktycznych skłoniła Autorów do skonstruowania pewnych propozycji, które sprawdzone w praktyce i/lub poddane pewnym dostosowanym do środowiska zmianom, mogą przyczynić się do minimalizowania problemu narkomanii, z jakim boryka się szkoła. W tym względzie można wskazać na:

- „zintensyfikowanie działań profilaktycznych na każdym etapie edukacyjnym szczególnie w zakresie profilaktyki uzależnień;
- dostosowanie prowadzonych działań profilaktycznych do potrzeb uczniów;
- poszerzanie i uzupełnianie wiedzy i kompetencji nauczycieli, głównie poprzez udział w szkoleniach, warsztatach i kursach poświęconych problematyce narkomanii, co nie tylko umożliwi dokonywanie diagnozy symptomów zażywania przez uczniów narkotyków, ale przede wszystkim pozwoli na efektywniejsze prowadzenie działań profilaktycznych na terenie klasy” (Kowalczevska-Grabowska 2010, s. 163);

- wprowadzenie innowacyjnych metod i technik motywacyjnych obejmujących uczniów, nauczycieli, pracowników szkoły, instytucje środowiska lokalnego oraz inne podmioty włączane w podejmowane działania profilaktyczne;
- poszukiwanie sposobów większego zaangażowania się rodziców w działania profilaktyki realizowane na terenie szkoły oraz w środowisku lokalnym;
- rozpropagowywanie wśród uczniów, nauczycieli, rodziców oraz społeczności lokalnych informacji na temat włączania się szkoły w ogólnopolskie programy, kampanie i inne działania dotyczące uzależnień;
- włączanie w szeroką działalność profilaktyczną specjalistów, ekspertów, sportowców, idoli, którzy będą promować modę na niesięganie po narkotyki, alkohol czy inne używki.

Podsumowując, realizowana profilaktyka powinna mieć charakter kompleksowych działań obejmujących osoby na różnym poziomie funkcjonowania i różnym etapie zaburzeń (Kowalczevska-Grabowska 2010, s. 155–164), a także uwzględniać w swych działaniach aktywny udział najważniejszych środowisk życia dziecka, tj. rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej, środowiska lokalnego, a także specjalistycznych instytucji, które wspomogą szkołę w tego typu działaniach. Profilaktyka nie powinna poprzestać na działaniach pierwszorzędowych, które kładą nacisk przede wszystkim na słowne przekazywanie wiedzy na temat narkotyków i narkomanii, ale podejmować również działania obejmujące profilaktykę drugo- a także trzeciorzędową. Nowatorskim działaniem, które w polskiej profilaktyce narkomanicznej prowadzonej w szkole rzadko jest podejmowane, jest kształtowanie umiejętności asertywnych, które pozwolą uczniom nie ulegać naciskom i presji kolegów zażywających narkotyki. Konstruowane programy profilaktyki powinny obejmować uczniów na poszczególnych szczeblach edukacji (klasy 1–3, klasy 4–6 szkoły podstawowej, uczniów szkół gimnazjalnych, średnich, szkół zawodowych itp.) oraz uwzględniać ich potrzeby i oczekiwania.

Przy konstruowaniu programów profilaktyki narkotykowej konieczne jest również zwrócenie uwagi na nieustannie dokonującą się „globalizację świata”, która dostarcza coraz to nowych zagrożeń i niebezpieczeństw. Stąd też wyzwaniem dla współczesnej profilaktyki ukierunkowanej na zagrożenia staje się stres, frustracja, napięcia oraz lęki towarzyszące codziennej egzystencji generowane przez społeczeństwo ponowoczesne (Urban 2007, s. 27–28).

Bibliografia

- Almeida Filho A.J., Ferreira M.A., Gomes M.L.B., Silva R.C., Santos T.C.F. (2007), *O adolescente e as drogas: consequências para a saúde. escente e drogas*, Revista Enfermagem, No. 4, Vol. 11.
- Berkowitz A.D. (2004), *The social norms approach: theory, research. and annotated bibliography*, Paper Clip Communications. Retrieved from, New York; <http://www.alanberkowitz.com>.
- Botvin G.J., Griffin K.W., Diaz T., Ifill-Williams M. (2001), *Preventing binge drinking during early adolescence: one and two year follow up of a school-based preventative intervention*, Psychology of Addictive Behaviours, No. 15.
- Botvin G.J., Botvin E.M. (1992), *School-based and community-based prevention approaches*, [w:] J. Lowinson, P. Ruiz, R. Millman (Eds.), *Comprehensive textbook of substance abuse*, Williams & Wilkins, Baltimore.
- Botvin G.J., Griffin K.W. (2007), *School-based programmes to prevent alcohol, tobacco and other Drug use*, International Review of Psychiatry, No. 19(6).
- Cekiera Cz. (2005), *Toksykomanie. Narkomania – lekomania – alkoholizm – nikotynizm*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa.
- D'orazio W.P.S., Carvalho S.A., Lima T.H., Borges A.A.T., Picoli M.C., Marques A.C.L., Santos K.F.G., Oliveira J.F., Gregório E.S., Resende P.S., Alves M.A.S.B., Gonçalves R.C., Mala-faia G., (2013), *Drug use and School Performance Among Young Teenagers and the School of a Public School of Pires do Rio-Go*, Holos, No. 29, Vol. 5.
- Hawkins J.D., Catalano R.F., Miller J.Y. (1992), *Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention*, Psychological Bulletin, No. 112.
- Hsiao L.H.C.; Lou Ch.Ch. (2012), *A Study on the Propaganda effectiveness of Drug Abuse Prevention Policy in Chun Hei Project: The Case Study on Senior and Vocational High Schools in Pingtung County*, International Journal of Organizational Innovation, Vol. 4, Issue 3.
- Kowalczevska-Grabowska K. (2010), *Działalność profilaktyczna w szkole – rzeczywistość a wyobrażenia. Raport z badań przeprowadzonych wśród nauczycieli w Dąbrowie Górniczej*, [w:] Surzykiewicz J., Kulesza M. (red.), *Ciągłość i zmiana w edukacji szkolnej – społeczne i wychowawcze obszary napięć*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Miłkowska G. (2006), *O potrzebie profesjonalnej profilaktyki w szkole*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, nr 2.
- Urban B. (2007), *Resocjalizacja jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, PWN, Warszawa 2007.
- Przybysz-Zaremba M. (2008), *Działalność Fundacji „Kierowca Bezpieczny” i jej wpływ na bezpieczeństwo na drogach Warmii i Mazur*, [w:] Czajkowska-Ziobrowska D., Zduniak A. (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo Regionalne. Wyzwania Edukacyjne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań.
- Przybysz-Zaremba M. (2008a), *Profilaktyka w szkołach gimnazjalnych województwa warmińsko-mazurskiego*, [w:] Bartkowicz A., Węgliński A. (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Przybysz-Zaremba M. (2009), *Programy profilaktyczne zachowań agresywno-przemocowych dzieci i młodzieży*, [w:] Kijowska I.M., Sorokosz I. (red.), *Propozycje w edukacji wobec problemów współczesnej szkoły*, Wydawnictwo PWSZ w Elblągu, Elbląg.

- Przybysz-Zaremba M. (2011), *Agresja i przemoc w szkole – profilaktyka. Analiza problemu z perspektywy współpracy szkoły ze środowiskiem społecznym*, [w:] Hurlo L. (red.), *Płaszczyzny współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, Wydawnictwo Magnus, Łódź.
- Przybysz-Zaremba M. (2010), *Działania profilaktyczne podejmowane przez szkołę w zakresie zachowań agresywnych młodzieży gimnazjalnej*, [w:] Majkut Z. (red.), *Szkoła jako system społeczny*, Wydawnictwo Prospekt, Olsztyn.
- Sroczyński P. (2007), *Przyczyny narkomanii wśród młodzieży szkolnej. Próba diagnozy*, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, nr 2(11).
- Strauch E.S., Pinheiro R.T., Silva R.A., Horta B.L. (2009), *Uso de álcool por adolescentes: estudo de base populacional*, *Revista Saúde Pública*, No. 4. Vol. 43.
- Sznitman S.R., Romer D. (2014), *Student Drug Testing and Positive School Climates: Testing the Relation Between Two School Characteristics and Drug Use Behavior in a Longitudinal Study*, *Journal of Studies on Alcohol & Drugs*, Vol. 75, Issue 1.
- Taveres B.F., Beria J.U., Lima M.S. (2001), *Prevalência do uso de drogas e desempenho escolar entre adolescentes*, *Revista Saúde Pública*, No. 2, Vol. 35.
- Teesson M., Newton N.C., Barrett E.L. (2012), *Australian school-based prevention programs for alcohol and other drugs: A systematic review*, *Drug and Alcohol Review*, No. 31.
- Tomkowiak H. (2014), *Profilaktyka w szkole, szanse i ograniczenia*, [w:] Skwarek B., Wulbach E., Lewicka I. (red.), *Patologie i uzależnienia*, Wydawnictwo Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa–Łódź.
- Trockel M., Williams S., Reis J. (2003), *Considerations for more effective social norms based alcohol education on campus: an analysis of different theoretical conceptualizations in predicting drinking among fraternity men*, *Journal of Studies on Alcohol*, No. 64.